

U TRAGANJU ZA IZGUBLJENIM IDENTITETOM: MEMOARI VS. DOSIJE

(Vida Ognjenović: *Posmatrač ptica*, Arhipelag, Beograd, 2010)

Opsesivne teme su emotivne i intelektualne preokupacije pisaca, pa predstavljaju zajednički imenitelj celokupnog njihovog stvaralaštva. Prema tome, ma koliko bila neporeciva autonomija pojedinačnih umetničkih ostvarenja, postignuta pre svega njihovom estetskom i stilskom samodovoljnošću, najviši stepen razumevanja dobijamo ako ih posmatramo kao deo celine. Pojedini autori u takvim slučajevima upadaju u besmislena ponavljanja i nemaštovite i dosadne samointerpretacije. S druge strane, opsesivna tema, stvaralačka odanost i iskren rad na njenim stilsko-estetskim varijantama mogu biti neiscrpna zaliha stvaralačke energije. Kada je reč o autorima, koji su bez penzionisanja kreativnosti, uspeali da se nose sa svojim opsesivnim temama, uglavnom se kaže da poseduju prepoznatljiv stil, što nikako nije vrednost sama po sebi, već očekivana posledica. Međutim, mnogo opravdanije je reći, kao što nalazimo kod Danila Kiša, da takvi autori celoga života pišu jednu knjigu. Takav je slučaj i sa prozom Vide Ognjenović.

Poput ranijih romana i zbirki pripovedaka, njen najnoviji roman *Posmatrač ptica* donosi slike iz geografski, kulturno i socijalno ograničenog prostora. U prvi plan, kao i do sada, autorka stavlja multinacionalnu sredinu malog vojvođanskog grada i junake koji su reprezentivi nestajućih kulturnih, moralnih i intelektualnih vrednosti. Međutim, i pored toga što ovaj roman ostaje u krugu opsesivne teme i sažima pripovedna i stilska iskustva prethodnih knjiga, idejna proširenja su uočljiva. Ona se tiču prvenstveno odnosa dokumentarističkog postupka kao pripovedne tehnike i dokumentarističkog postupka u vanliterarnom svetu kao saznanog i vrednosnog postupka. Naime, čitav ovaj roman napisan dokumentarističkim postupkom usmenog svedočanstva sa preciznim datiranjem i simulacijom memoarske proze predstavlja protivdokument policijskog dosijea. Na taj način autorka ostvaruje, ovaj put posredstvom pripovedne tehnike, svoj prepoznatljiviji humano-pobunjenički angažman, što predstavlja odličan primer oznakovljavanja forme.

Ova knjiga bi se mogla okarakterisati kao roman-portret, jer je u potpunosti posvećena životu Vasilija Ivanoviča Kirova, odnosno Vase Lukića. Pripovedač, odnosno pisac njegovih memoara, osoba je iz njegove neposredne okoline, što saznajemo već u prvoj rečenici: „Poznajem dobro junaka ove knjige“. Na taj način neposrednim saznanjem o predmetu pisanja pretenduje se na istinu. Međutim, nešto kasnije u još jednom od autopoeitičkih napomena istina i svaka veza sa stvarnošću ironično-šaljivo se odbacuju zarad estetskih vrednosti: „Nazvaću razloge njegovog napada povampirenom pojavom čitanja fikcije kao stvarnih podataka, čime su se svojedobno bezočno služili ideološki režimi i religijski dog-

matici, za pogrome nad knjigama i piscima. Naglasiću, naravno, da su sve podudarnosti slučajne. Ukoliko se i utvrdi da izmišljeni opisi do tačnina odgovaraju događajima, ili pak od njih odudaraju do iskrivljenja, u oba slučaja utoliko bolje po književni učinak. Citiraju na kraju i njegovu omiljenu autorsku maksimu koju podržavam, a to je da se između života i literature neprestano odvija žestoka utakmica u pručavanju običnih stvari u čudo, pa čas pobjedi jedno, čas drugo.“ Da su sve podudarnosti slučajne, filmska je odbrambena fraza pred cenzurom *ideoloških režima i religijskih fanatika* kojom se samo prividno odbacuje pretendovanje umetnosti na istinu. Pod opšteprihvaćenom istinom koja se želi nametnuti kao jedina stvarnost autorka podrazumeva društvenoprihvatljive predstave indoktrinirane većine („[D]elim njegovo ubeđenje da stvarnost uopšte ne postoji u onom smislu u kojem je trezveni ljudi predstavljaju sebi i drugima“). Dakle, fiktivna i neimenovana autorka, ili tačnije – fiktivna koautorka romana *Posmatrač ptica*, namerava da piše roman o Vasiliju Ivanoviču Kirovu, odnosno Vasi Lukiću odričući se opšteprihvaćene istine, koja, zapravo, i nije istina, zarad literarne istine („Čoveče, pa pripovedaču je dužnost i zadatak da minira dosadu stvarnog, a ne da je oponaša i umnožava“). Pošto je stvarnost laž, odnosno s namerom projektovana i nekritički usvojena slika, umetnost životu i svetu vraća izgublenu naivnost, a možda i izgubljenu originalnost.

Paralelno sa tim romanom, udbaškim tehnikama prikupljanja dokumentarističke građe, dakle apsolutno relevantno istini stvarnosti, piše se još jedan roman – Vasilijev, tj. Vasin policijski dosije. Ta dva teksta, iako je jedan u drugome delimično sadržan (roman u sebi sadrži delove dosijea), odnose se fabularno simetrično, ali sižejno asimetrično (pod uslovom da prihvatimo značenja sižea i fabule koja im Šklovski pripisuje). Sadržaj oba teksta je Vasilijev, tj. Vasin život – dakle, oni su fabularno simetrični. S druge strane, asimetrični su po načinu rasporeda i organizacije te građe, što je posledica drugačije namere koja se tekstovima želi postići. Jedno je umetnički tekst kojim se brani umetnička istina, a drugo je policijsko-birokratski, kojim se brani stvarnosna istina, konstruisana od strane istog policijsko-birokratskog režima.

Veliki broj junaka proze Vide Ognjenović suočen je sa nekim od problema identiteta: Amalija Kojić-Stanić se suočava sa stečenim i nasleđenim identitetom (roman *Preljubnici*); Ferika je izgradio identitet leptira, a ne čoveka (priča „Veliki žuti leptir“); Pavle Kotur izučavajući ciklično ponavljanje životnih pojava, sopstveni život vidi kao preslikavanje života svoga pretka (priča „Životopis i njegova senka“); Vera Pivarski kao uzor i prototip ponašanja i tumačenja sopstvenog ljubavnog života uzima filmsku zavodnicu Ritu Hejvort (priča „Prava adresa“); Lizaveta Jurjevna Berg, gubeći svest o vremenu i prostoru, izmešta sebe iz sadašnjosti i ponovo proživljava, bar na trenutak, sebe iz prošlosti (priča „Nostalgija“)... U svim navedenim primerima problem identiteta, direktno ili indirektno, postaje uzrok patnje i stradanja junaka. Međutim, slučaj Vasilija Ivanoviča Kirova, odnosno Vase Lukića u mnogo čemu je drugačiji. On je po merilima policijsko-birokratsko-normativnim zaista čovek sa dva identiteta, tačnije tri, međutim u isto vreme i čovek sa jasnim, stabilnim i neproblematičnim doživljajem sopstvenog identiteta. Naime, Lukići, kojima rođenjem pripada, nisu Lukići, ali su to formalno postali ukorenivši se i ženidbama odabравši svoju novu veroispovest i prezime: „Gospođa Kalinovac je pristala da pođe za uglednog Čeha, ali je kao uslov da pođe za njega, zatražila da on primi pravoslavlje i da, pošto su se verili na

Lučindan, uzmu prezime Lukić, a taj praznik za svoju slavu, u znak zahvalnosti svecu koji ih je sastavio. (...) Dakle tog je dana izvršena višestruka rokada imena, praćena opštim usvajanjem zajedničkog novog prezimena i pojedinačnim prelazanjem u drugu veroispovest.“ Prema tome, Vasilij, tj. Vasa nasleđuje porodičnu promenu identiteta, ali ona se ne realizuje kao problematična, ni na nivou porodice, ni na nivou pojedinaca. Preudajom majke i usvojenjem od strane očuha Vasa Lukić postaje Vasilij Ivanovič Kirov. Ta formalna promena dobijanjem novog imena postaje i kulturna promena – Vasa se rusifikuje, odnosno njegov identitet dobija i nove kulturne obrasce koji ne dovode do negiranja starih, već lukićevski i kirovljevski, odnosno srpski i ruski kulturni elementi funkcionišu kao komplementarni činioci Vasinog, odnosno Vasilijevog identiteta. Dakle, identitet koji inicijalno počiva na problematičnim osnovama, izdiže se iznad porodičnih, nacionalnih i kulturnih identiteta i postaje autentična i samoodrživa tvorevina. Zapravo, to je pobjeda autentične individualnosti nad nominalističko-birokratskim formalnostima: „Probudio se, međutim, kao Vasilij Ivanovič Kirov, mada ni toga uopšte nije bio svestan. Ni po čemu se nije videlo da sam postao neko drugi, mada sam o tome imao pismenu potvrdu.“

Potencijalna konfuzija nasleđenih i stečenih elemenata porodično-kulturno-nacionalnih elemenata identiteta, prevaziđena je samosvesnim eklekticizmom, kolekcionarskim sabiranjem tih elemenata u model savršene individualnosti. Iako će Vasilij, tj. Vasa kroz život razviti jasnu predstavu o sopstvenom identitetu, koju će sa ponosom nositi, razočaranje i aristotelovski pad iz sreće u nesreću ipak će uslediti. Međutim, distorzija identiteta, kao u slučajevima ostalih likova Vide Ognjenović, ne dolazi iznutra, od sopstvene nesigurnosti, već spolja. Naime, Vasilij, tj. Vasa doživljava razočaranje u sopstvenu ličnost u trenutku suočavanja sa policijskim dosijeom: „Bio sam smožden količinom sakupljenih budalaština koje sam nekad i negde izbrbljao, ili napisao, a koje sad služe kao dokazni materijal moje dugogodišnje jadne i bedne subverzivne delatnosti. (...) Kakva nula, kakav gnječavi, narcisoidni, intelektualni bučkuriš od otpora i kritičkog stava. Stideo sam se što je sve što sam čitao u svom dosijeu bilo benigno, i nikakvo. (...) A ja sam sebe smatrao nekakvom opozicionom facom, uveren da zajedno s ljudima koji misle svojom glavom, na mnoge načine potkopavamo ideološki cementirani režim u čijem omotaču uspešno pravimo rupe za slobodan prohod i tako ga nagrizam do rušenja. Sad mi je sve postalo jasno, na osnovu ove arhivirane prašine, da je režim mogao da se održi još hiljadu godina uz ovakvu silu otpora, da nije sam sebi rasparao trbuh i urušio se unutra.“

Vasilij, tj. Vasa doživljava krizu identiteta ne na osnovu suočavanja sa samim sobom kroz proces introspekcije, već na osnovu suočavanja sa naizgled raštimovanim i rasklimanim, ali funkcionalnim i održivim, policijsko-birokratskim državnim režimom. Svaki napor pojedinca da se izdigne iznad proste društvene funkcionalnosti i angažuje kao afirmator i zaštitnik humanosti, istine i lepote, završava se neuspehom koji nije posledica lažnih i nedovoljnih napora, već bezličnosti sistema koji regrutuje pojedince spremne da mu odano služe. Otuda se uzroci Vasilijevog, tj. Vasinog stida od sopstvene individualnosti, kojom se razmetljivo ponosio, nalaze u sticanju svesti o imunositi sistema, njegovoj nepobedivosti i nesalomivosti spolja. Izolovano posmatran identitet je bio nosilac pozitivnih vrednosti, ali smeštanjem u širi društveni kontekst, izmeštanjem tačke posmatranja i usvajanjem saznanja neprijatelja o svom identitetu, Vasilij, tj. Vasa se preobražava. Taj drugačiji doživljaj

sopstvenog identiteta ne dešava se zbog njegovih lažnih i nesigurnih postavki koje su mogle bilo kog trenutka dovesti do urušavanja, već zbog toga što se taj identitet konstituisao kao suprotnost svega onoga što državni režim predstavlja. Suočavanjem sa istinskim moćima režima, po principu recipročnosti, dolazi do sumnje u sopstveni identitet – nekadašnja nadmena ironija postaje jadona parodija, nekadašnja intelektualna i kulturna superiornost postaje nemoć intelektualca i umetnika.

Ovim romanom Vida Ognjenović, ostajući u krugu opsesivnih tema, uspeva da poveže, čini nam se, ornamentalnu i argumentalnu dokumentarnost, koje postaju u isti mah i dekorativne i informativne. Isti slučaj je i sa društvenom kritikom u prozi Vide Ognjenović – ona sve manje u ovom romanu biva pripovedni ukras, scenska dekoracija, a sve više sadržaj samog pripovedanja. I na kraju: antagonizam između dva teksta, teksta romana o Vasiliju, tj. Vasi i teksta njegovog policijskog dosijea, rezultira poentiranjem na značajnijem nivou kao sukob utopističke literarne istine i autoritativne stvarnosne istine.